Arkeologisk utredning
inför VA-utbyggnad på Flatön

Arkeologisk utredning
Morlanda-Bua 2:26 m fl, Flatön, Orust kommun
Philip Blomqvist och Robin Eriksson
Lödöse museum/Kulturförvaltningen inom VGR
KU Arkeologisk rapport 2024:1

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN

Arkeologisk utredning
inför VA-utbyggnad på Flatön

Arkeologisk utredning
Morlanda-Bua 2:26 m fl, Flatön, Orust kommun
Philip Blomqvist och Robin Eriksson
KU Arkeologisk rapport 2024:1
Lödöse museum/Kulturförvaltningen inom VGR

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN

Författare Philip Blomqvist och Robin Eriksson
Grafisk form, layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar
Layout och teknisk redigering Ing-Marie Trägårdh
Omslagsbild Foto: Skogsområde i Bua på norra delen av Flatön. Foto: Anna Beckman

Lödöse museum/Kulturförvaltningen inom VGR
Museivägen 1
463 71 Lödöse
tel. 010-441 43 81
www.lodosemuseum.se

Innehåll

Sammanfattning 8
Inledning 8
Syfte och metod 8
Landskap och fornlämningar 8
Kart- och arkivstudie 11
Laga skifte 12
Storskifte 12
Intressanta platser 14
Resultat och genomförande 14
Hägnader L2024:162; -:163 18
Slutsats samt åtgärdsförslag 18
Referenser 18
Litteratur 18
Otryckta källor 18
Tekniska och administrativa uppgifter 19
Bilagor 20

Figur 1. Utdrag ur esri national geographic map som visar Västra Götaland med undersökningsområdet markerat.

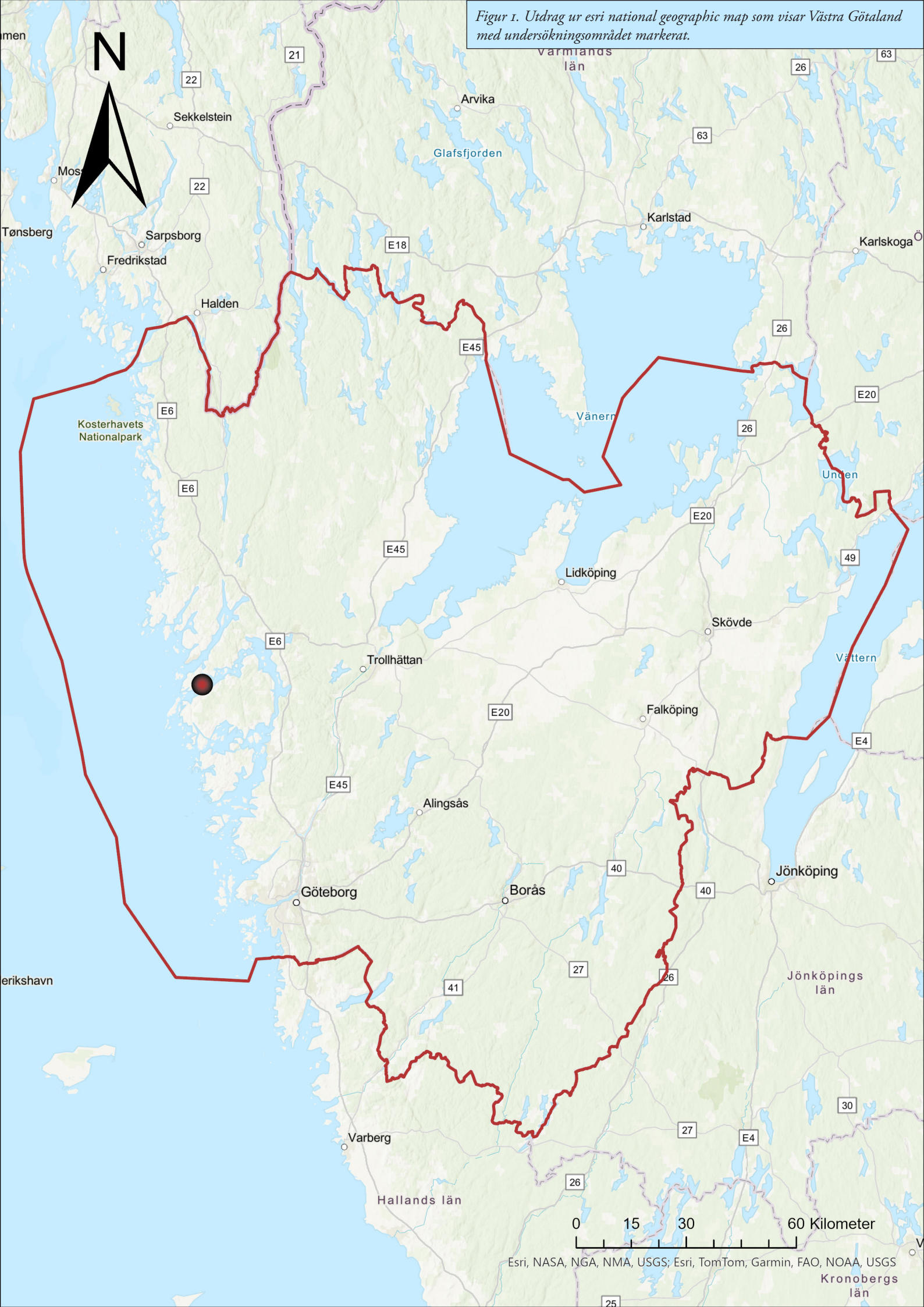

Figur 2. Utdrag ur esri national geographic map som visar norra Västra Götaland med undersökningsområdet utmarkerat.

Sammanfattning

Utredningen resulterade i upptäckten av 2 hägnader som inte följer modern fastighetsgräns och kan härledas till storskiftet av Korsgårdens utägor/utmark (N80-31:21813). Dessa registreras som övrig kulturhistoriska lämningar i kulturmiljöregistret.

Projektet inleddes med en kart- och arkivstudie och studier av jordartskartan och SGU:s strandförskjutningsmodell. I fält inventerades hela utredningsområdets sträckning. I samband med de förberedande kartstudierna och inventeringen valdes prioriterade områden för sökschaktning ut medan de mer låglänta och vattenpåverkade delarna av ön valdes bort.

Utöver hägnaderna L2024:162 och L2024:163 (ÖKL) påträffades inget av antikvariskt intresse.

Inledning

Förvaltningen för kulturutveckling har på uppdrag av Länsstyrelsen i Västra Götalands län (431-33454-2023) genomfört en arkeologisk utredning med anledning av planerad VA-ledning inom Morlanda-Bua 2:26 m. fl, Flatön, Orust kommun. Fältarbetet utfördes av Philip Blomqvist, Anna Beckman, Jakob Wahlström och Anton Lazarides. Philip Blomqvist och Robin Eriksson har författat rapporten.

Syfte och metod

Syftet med utredningen var att utröna huruvida sedan tidigare okända fornlämningar berördes av den planerade exploateringen. Utredningen och rapporten skall fungera som underlag för länsstyrelsen och exploatören inför fortsatt planering.

Fältarbetet föregicks av en kart- och arkivstudie som skulle ge underlag inför inventering och sökschaktning inom utredningsområdet. I samband med denna identifierades ett antal platser som särskilt intressanta vid utredning. En studie av jordartskartan kompletterade kart- och arkivstudien. Utredningen inleddes med en 1 dags okulär inventering längs hela det planerade VA-schaktets sträckning. Vid denna undersöktes områdets topografi och lämningar synliga ovan mark samt potentiella lägen för förhistorisk bosättning/aktivitet.

I fält mättes samtliga kontexter, schakt och intressanta topografier in med RTK-GPS. Geografisk information, fotografier och beskrivningar av objekt dokumenterades i Esris programvara Field maps. Datan har bearbetats i programvaran ArcGIS pro. Sökschaktningen företogs medelst larvgående grävmaskin utrustad med rototilt planeringsskopa.

Landskap och fornlämningar

Flatön är belägen nordväst om Orust. Utifrån jordartskartan (SGU Jordarter 1:25 000–1:100 000) består största delen av ön av urberg med instick av glacial lera, gyttjelera, postglacial lera, -silt och -finsand. Området består idag av skog, berg, villaområden och lantbruksmark och är beläget mellan omkring 0–50 meter över havet.

Tre ÖKLer finns belägna inom eller i direkt anslutning till de planerade ledningarna. Dessa är L1968:2246, L1968:2421 och L1968:1652, alla registrerade som bytomt/gårdstomt. Dessa lämningar är i dag delvis bebyggda och därför klassade som ÖKL (kulturmiljöregistret).

I undersökningsområdets närhet finns ett antal fornlämningar registrerade: 3 boplatser L1968:1209, L1968:1799 och L1968:2335, 1 röse L1968:1207 och 1 gränsmärke L2019:4356. Det finns även en rad ÖKLer registrerade: 5 fyndplatser L1968:1644, L1968:1228, L1968:1363, L1968:613 och L1968:1208, 1 bytomt/gårdstomt L1968:2316 och 1 husgrund, historisk tid L1968:1854 (kulturmiljöregistret).

Figur 3. Karta över registrerade i KMR i anslutning till utredningsområdet.

Fgur 4. Terrängskuggningskarta över Flatön med jordartslager över utredningsområdet (Rött=berg, gult=Lera, Orange= Postglacial finsand, Gult med blå streck=Våtmark).

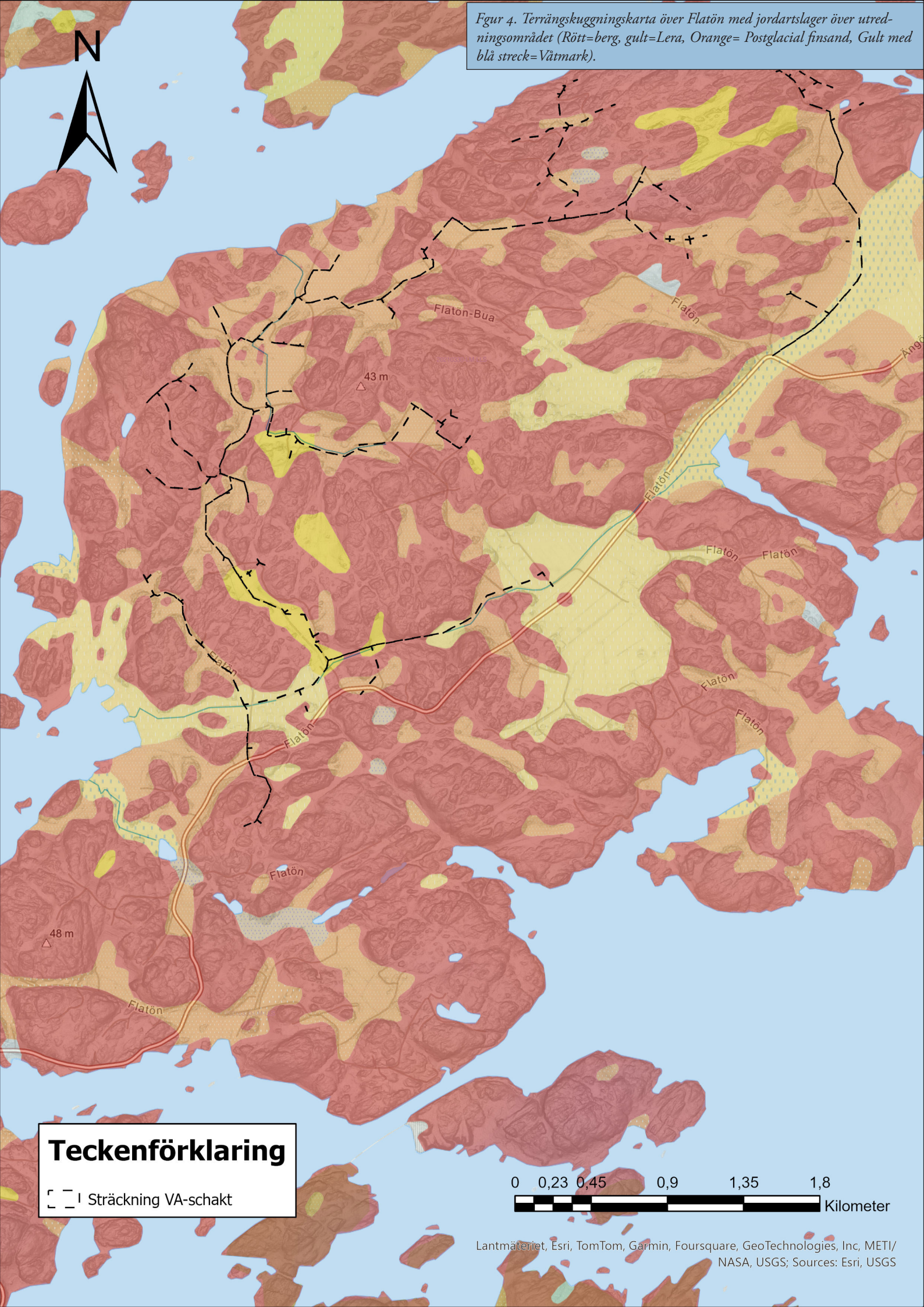

Kart- och arkivstudie

Flatön ligger nordväst om Orust i Björnsundsfjorden och tillhör Morlanda socken. Morlanda kyrka ligger söder om Flatön på Orust och socken är koncentrerad till Orust med undantag för några mindre öar där Flatön är den största. Morlanda kyrka nämns tidigast 1388 och namnet betyder torrt land. Flatön består av bebyggelseenheterna Bua, Flatö, Korsgård och Kila. Morlanda ligger i Orust västra härad.

Bua har två enheter på 1/1 skattehemman var varav ett (Bua på Flatö) ligger på Flatön och den andra på Orust. Bua nämns 1422 i diplom. Kila är också ett 1/1 skattehemman och nämns 1454 i samband med en försäljning av jord och 1528 i norska räkenskaper och jordeböcker. Kilen i namnet är troligtvis viken väster om ursprungsbebyggelsen. Byn Flatö har tre hemman; Mellangården, Sörgården och Östergården. Alla 1/1 frälsehemman. Flatö nämns 1388 i Biskop Eysteins Jordebog (Den rode Bog). Till byn hör även en frälseutjord som heter Bamsebol. Korsgård var 1/1 skattehemman till 1697 sedan 1/1 utsocknes frälsehemman. Hemmanet låg alltså under ett säteri i en annan socken. Korsgård nämns även den första gången 1388 Biskop Eysteins Jordebog. Namnet kan komma från att kyrkan ägt jord i hemmanet eller att det ligger i ett vägkors. Öster om Flatö ligger Ängö som idag sitter ihop med en sankmark på grund av landhöjning och havsnivåsänkning (Palm 1963).

Utredningsområdet är de linjer där ledningar ska grävas för nytt vatten. Dessa sträcker sig över marken till Bua, Kila och Korsgård. Det finns relativt gott om historiskt kartmaterialet över ön. Hemmanens inägor skiftas i storskifte under åren 1786–1792. Den gemensamma utmarken som ligger mellan inägorna skiftas i storskifte 1791–1813. Utmarken består till största delen av berg med mark mellan som betas samt en och annan mosse som slås för hö. Efter det sker laga skifte 1847–1858 (Lantmäteriet Historiska kartor).

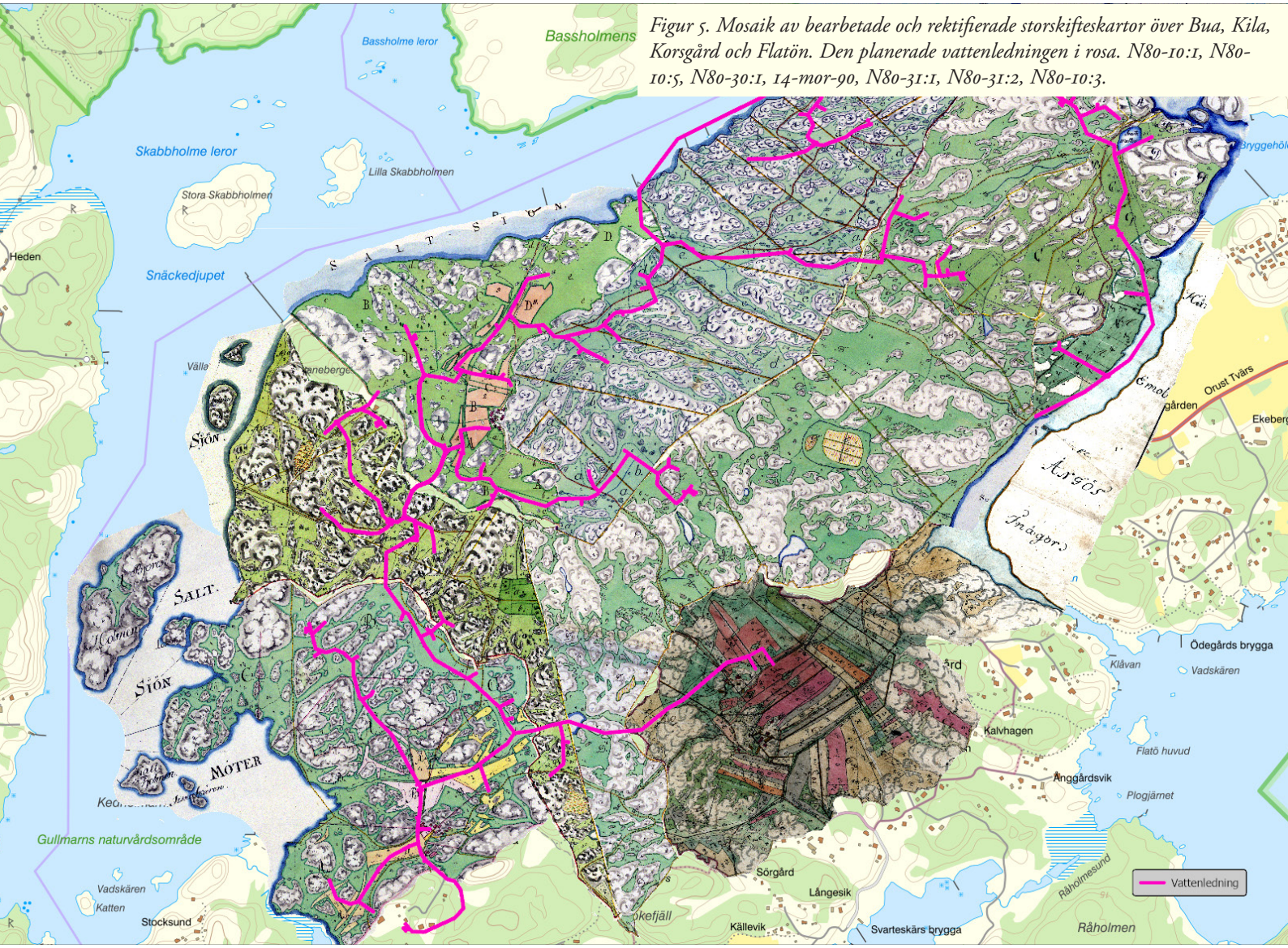

Figur 5. Mosaik av bearbetade och rektifierade storskifteskartor över Bua, Kila, Korsgård och Flatön. Den planerade vattenledningen i rosa. N80-10:1, N80-10:5, N80-30:1, 14-mor-90, N80-31:1, N80-31:2, N80-10:3.

Storskifte

Vid tiden för storskiftet 1786 ligger Buas tomtplats i gränsen mellan åker och mer kuperad mark och gränsar direkt till utmarken, vilket tyder på att betesdriften var viktig. Åkermarken är placerad väster och norr om tomten. Norr om tomten ligger en kvarn där en bäck rinner ut i havet. Från tomten går en väg ut på utmarken till Skäret som troligtvis är ett torp. Vid Skäret grävs ledningen igenom den gamla tomten (Lantmäteriet N80-10:1/1786).

Enligt storskifteskartan 1792 ligger Kilas tomtplats öster om den vik som hemmanet troligtvis fått sitt namn från. Åkermarken ligger inspräng mellan berg runtom. Kila har torpet Stätten i söder på Rapön. Vattenledningen går igenom den tidigare tomten vid dagens Slätten (Kila 1:82 och 1:32).

Korsgård och Flatön är karterade på samma karta 1792 och deras tomtplatser låg cirka 100 meter isär med åkermarken betydligt mer samlad runtom än de tidigare beskrivna hemmanen. På Rapön i söder ligger torpen Torget och Stenarna (Lantmäteriet N80-30:1/1792).

Laga skifte

Vid tiden för laga skiftet 1847 har Buas tomt expanderat och åkermarken lika så. Vattenledningen går därför igenom den expanderade tomten. Ny bebyggelse för obesuttna har dykt upp och kallas Bogenslätt. Vattenledningen passerar precis söder om denna. Ett båtmanstorp är markerat längst i söder på Buas mark (Lantmäteriet 14-mor-248/1847).

Vid storskiftet bröts Kilas bytomt upp och flyttades ut till nya lägen vilket kan ses på laga skifteskartan från 1856. Flera nya åkerlyckor har också brutits upp på tidigare ängsmark. Kila har haft en strandplats med 9 byggnader för strandsittare nere i sydväst mot Malön där trankokeriet Store Ström ligger. Vattenledningen passerar genom eller precis bredvid tre 5 byggnader från tiden (Lantmäteriet 14-mor-328/1856).

Korsgård och Flatön karteras återigen på samma karta 1858 (Lantmäteriet 14-mor-336a). Ett ensamt hus finns ute på utmarken i nordost som vattenledningen går igenom öster om dagens Dalen.

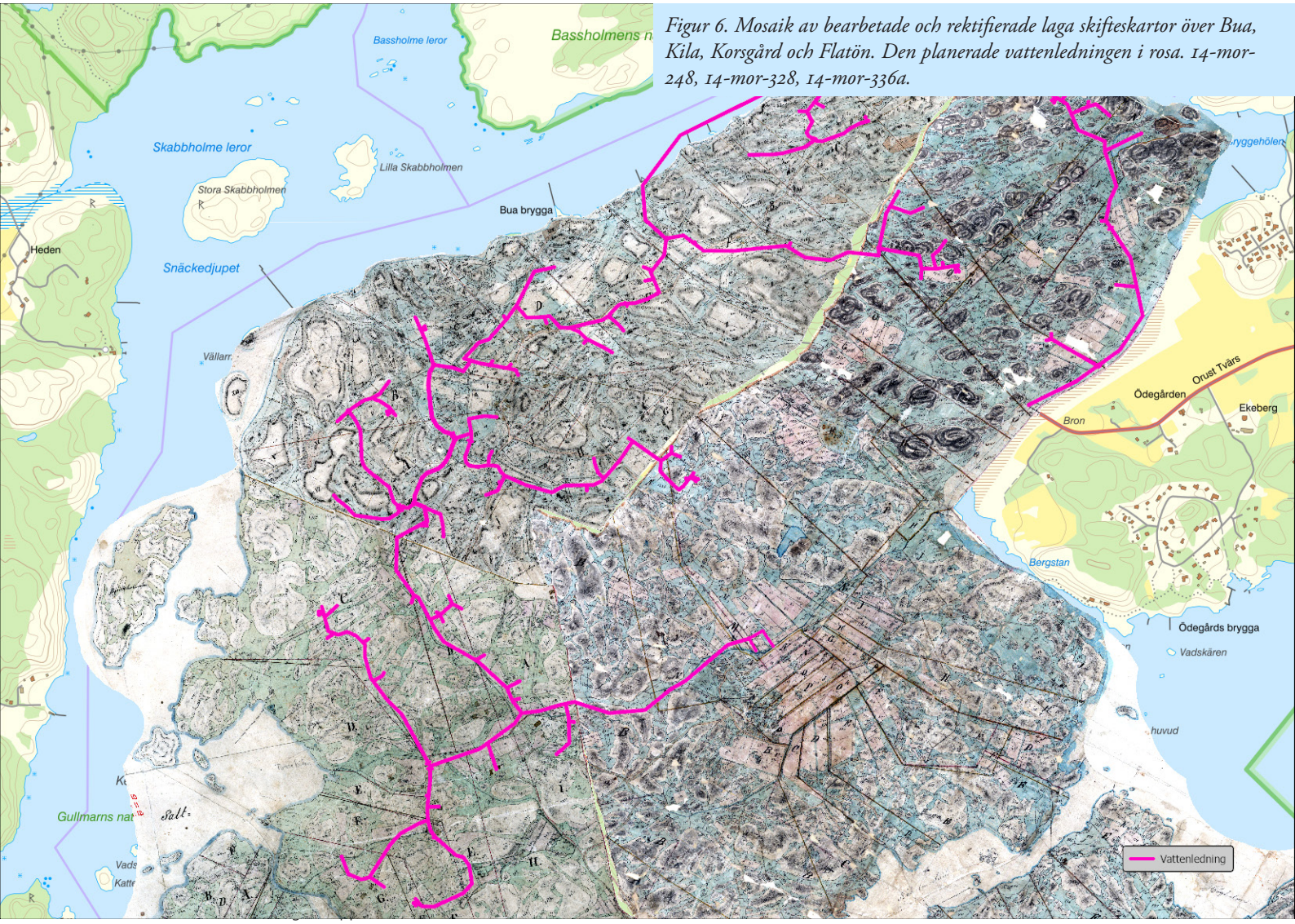

Figur 6. Mosaik av bearbetade och rektifierade laga skifteskartor över Bua, Kila, Korsgård och Flatön. Den planerade vattenledningen i rosa. 14-mor-248, 14-mor-328, 14-mor-336a.

Figur 7. Buas tomt och kvarnen norr om där bäcken rinner ut i havet. Bua storskifte 1786 N80-10:1.

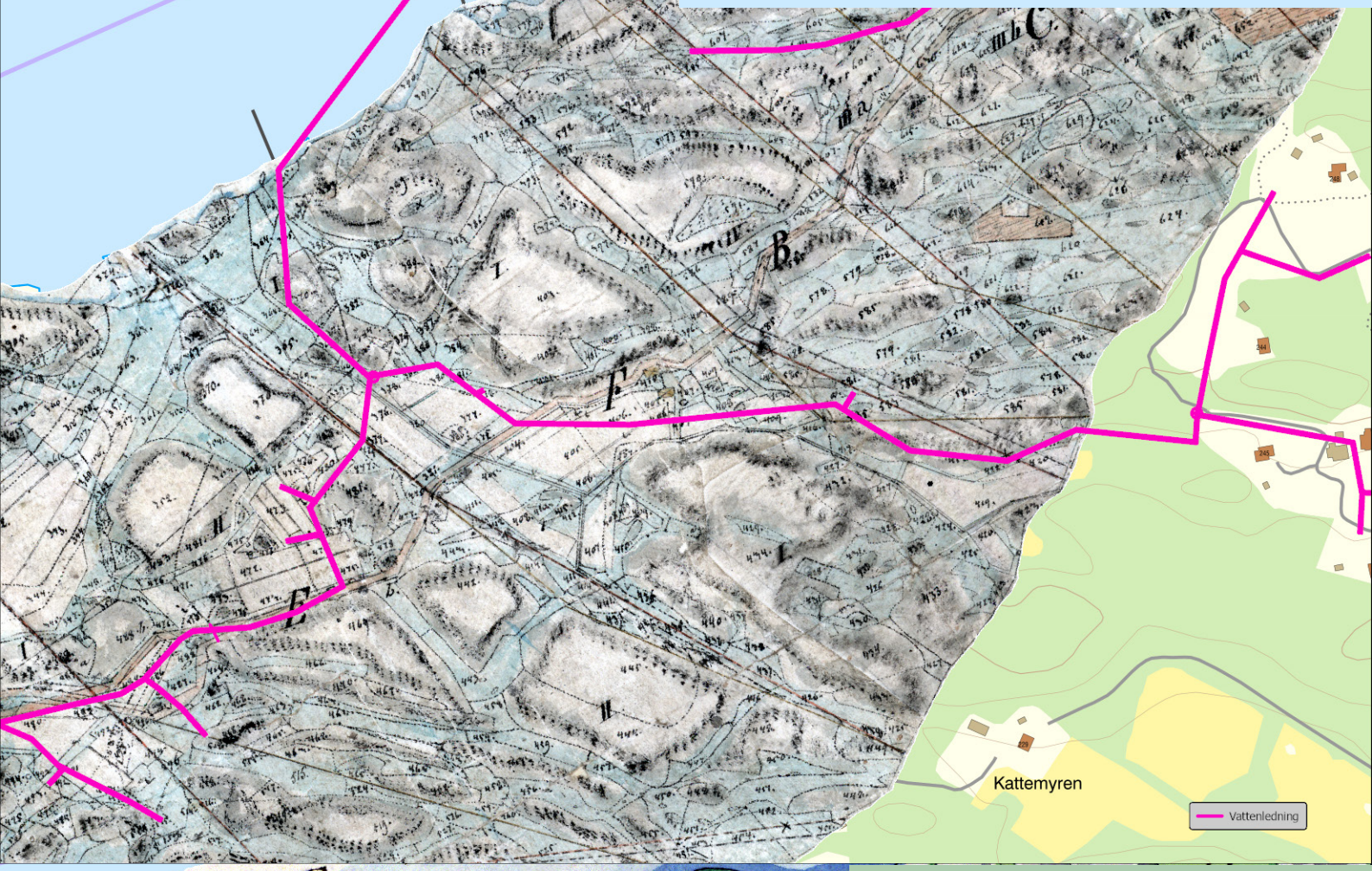

Figur 8 Bogenslätt, bebyggelse för obesuttna mitt i bilden höger om littera F. Bua laga skifte 1847 14-mor-248.

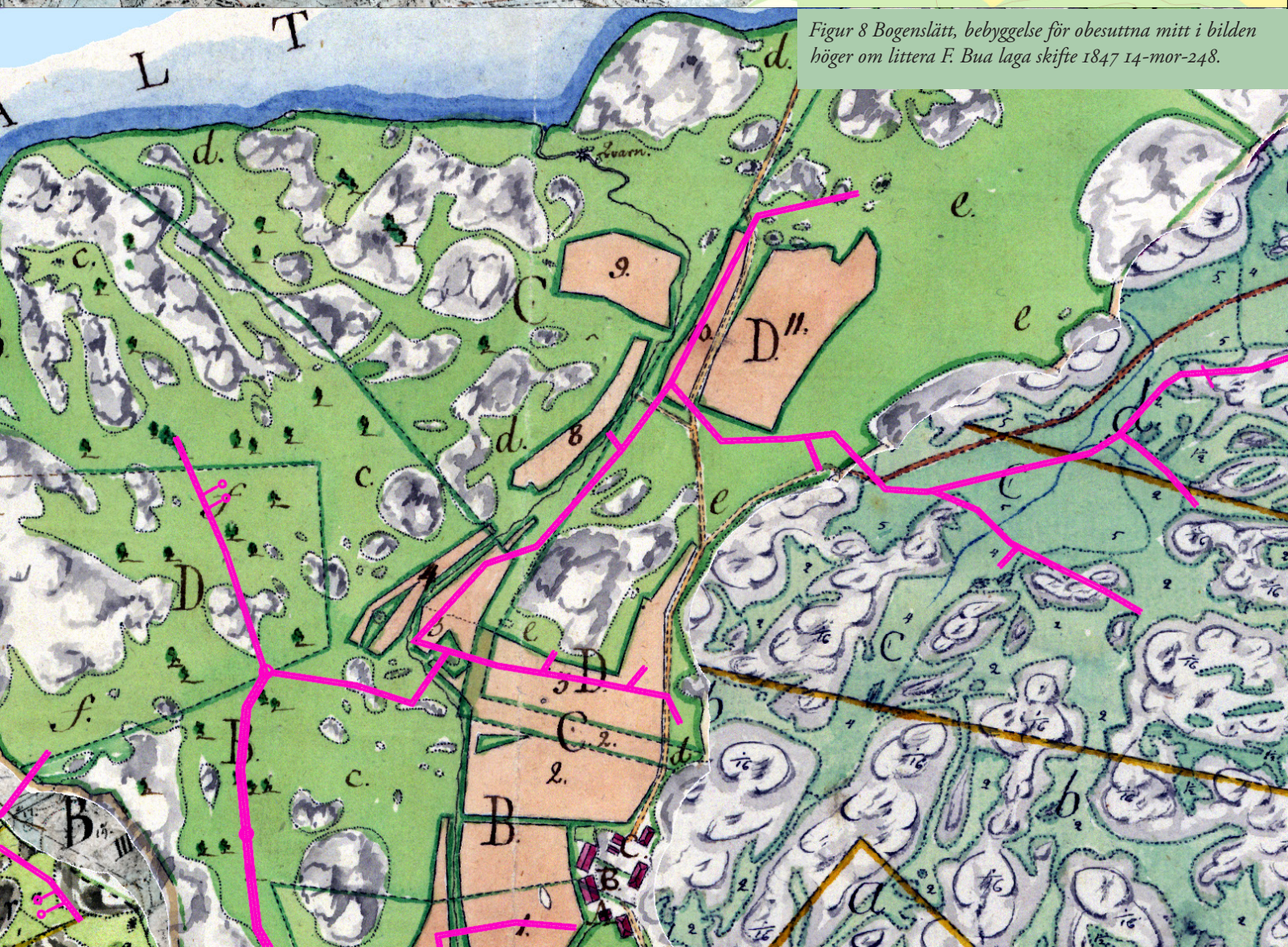

Figur 9. Intressanta platser utritade i lila där vattenledningen i rosa korsar historisk bebyggelse samt historisk bebyggelse som idag är försvunnen och inte åter bebyggd. Det stora området är båtsmanstorp för Bua och Kila.

Intressanta platser

I samband med kartstudien markerades intressanta platser där vattenledningen korsar eller angränsar till byggnader (se figur 9). Det rör sig om totalt 9 platser där flera idag är bebyggda. Bogenslätt, som ligger precis norr om ledningen, är idag borta. Även andra platser lades till som intressanta som kvarnen norr om Bua samt Båtsmanstorpet.

Utjorden Bamsebol som nämns i jordeböcker kan vara ett försvunnit hemman som legat på Rapön vid platsen för torpen Torget eller Stenarna. Namnet Bamse kan kopplas till Björn och Björnholmen och Björnsund ligger där samt att Flatön har två utängar där vid tid för storskiftet.

Resultat och genomförande

Utredningen resulterade i upptäckten av 2 hägnader som inte följer modern fastighetsgräns och kan härledas till storskiftet av Korsgårdens utägor/utmark (N80-31:2 1813). Hägnaderna har registrerats som övriga kulturhistoriska lämningar i kulturmiljöregistret och erhållit lämningsnummer L2024:162 respektive L2024:163. Spår efter historisk bebyggelse som identifierats i samband med kart- och arkivstudien (se figur 9, *intressanta platser*) kunde inte påvisas i samband med inventering eller sökschaktning. I övrigt påträffades inget av antikvariskt intresse under sökschaktningen.

Utredningen inleddes med en dags inventering av hela exploateringsområdets sträckning. I samband med inventeringen noterades 2 stycken gärdesgårdar som inte kunde knytas till modern fastighetsgräns och som tangerade VA-schaktets planerade sträckning. Schakt prioriterades inom områden vars jordmån bestod av sand och som inte låg i direkt anslutning till havet eller låglänta delar av ön. Lämningarna som tangerade utredningsområdet by-/gårdstomterna L1968:2246, L1968:2421 och L1968:1652 berördes inte inom utredningen eftersom samtliga var bebyggda.

Östra VA-sträckningen uteslöts helt eftersom området till allra största del bestod av våtmark, berg och privata tomter En stor del av sträckningen här utgör en gammal havsvik (ca 1500 BP enligt SGU:s strandförskjutningsmodell).

Totalt grävdes 61 sökschakt med en genomsnittlig storlek på 3×1,2 meter. Sökschaktens sammanlagda yta utgjorde cirka 198 kvadratmeter.

Figur 10. Översiktskarta över VA-sträckning, grävda schakt och påträffade hägnader .

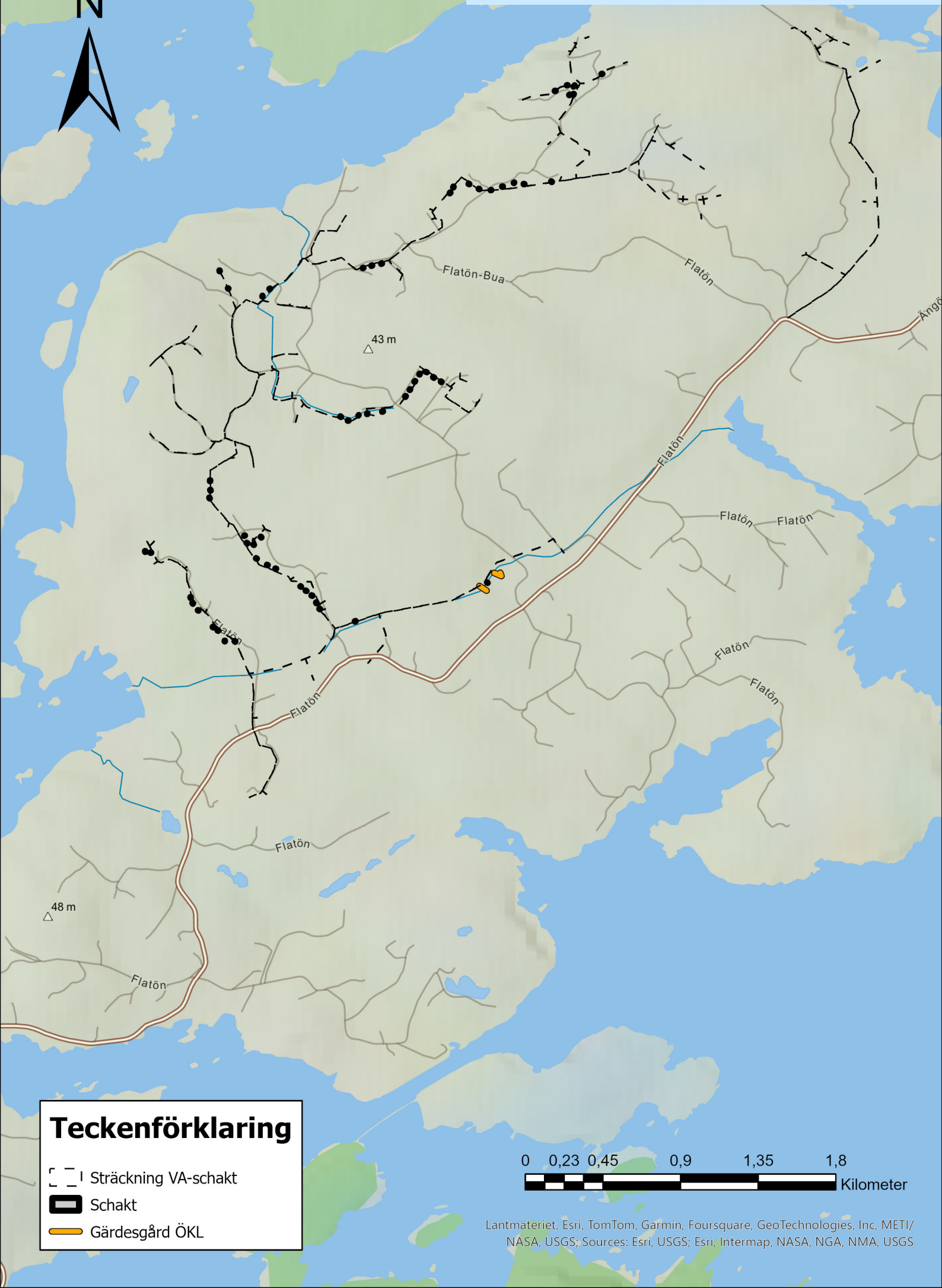

Figur 11. Marken mellan hägnaderna L2024:162 och L2024:163 bar spår efter betesdrift. Foto åt sydost. Foto: Anna Beckman

Figur 12. Landskapet skiftade mellan klippor, öppna ängar och skogspartier med tät sly. Foto: Anna Beckman

Figur 13. Detaljkarta över hägnaderna L2024:162 och L2024:163

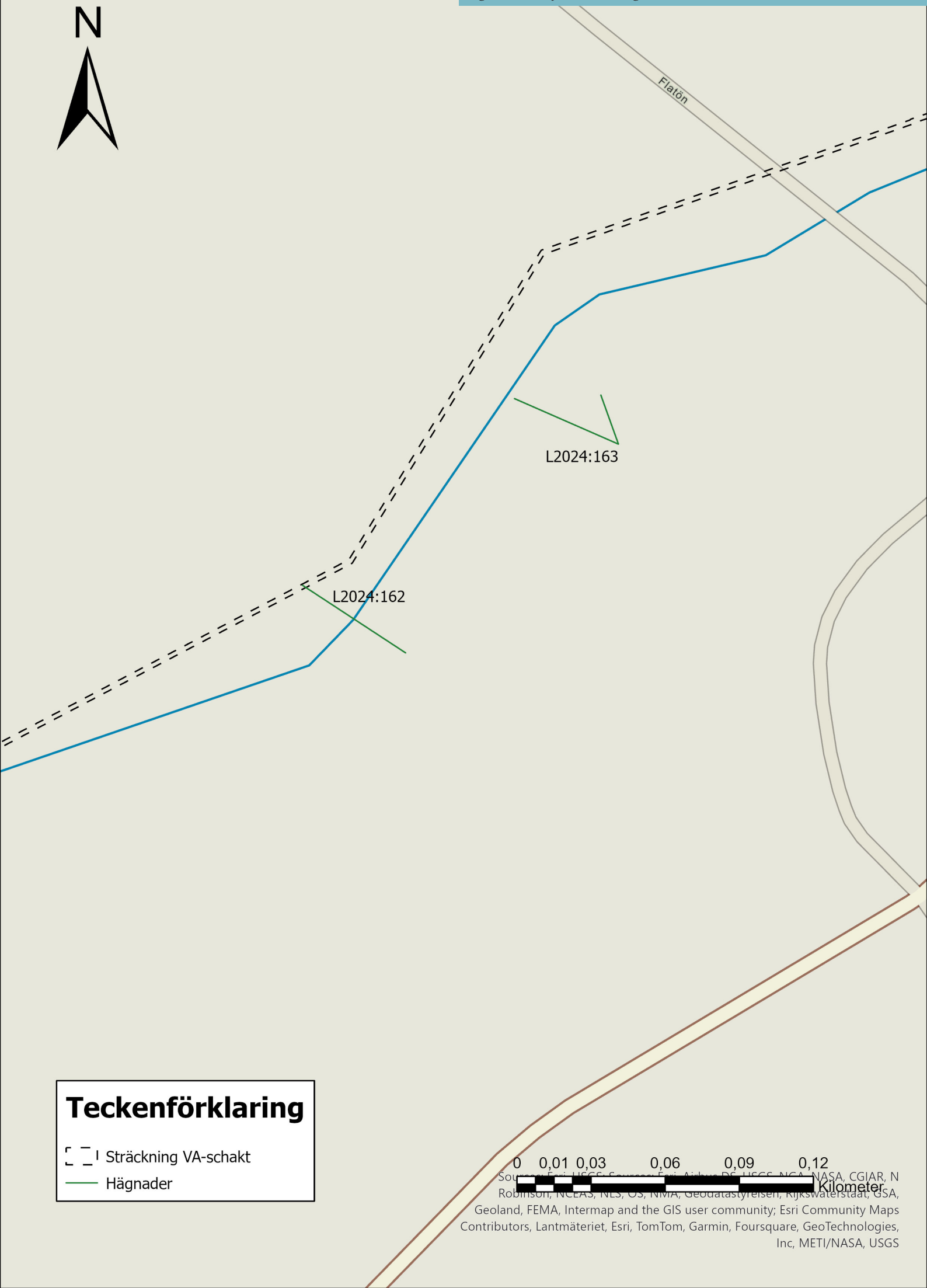

Hägnader L2024:162; -:163

Hägnaderna består av delvis raserade stenmurar, kallmurade i 2–3 lager med rundade stenar (cirka 0,4–0,6 meter i diameter). Stenmurarna mäter cirka 50×1,5 meter nordväst–sydöst (L2024:162) respektive cirka 30×1,5 meter nordväst–sydöst och kan härledas till storskiftet av Korsgårdens utägor/utmark (N80-31:2/1813).

Trots att avgränsningen som representeras i hägnaderna kan härledas till ett storskifte av utmarksägor 1813 är det osäkert om tillkomsten av de nuvarande stenmurarna ägde rum senare. Kulturmiljölagens rekvisit om tillkomst före 1850 ej kan styrkas med säkerhet och hägnaderna registreras därför som övrig kulturhistorisk lämning och erhåller L2024:162 respektive L2024:163 i kulturmiljöregistret.

Slutsats samt åtgärdsförslag

Lödöse museum/Kulturförvaltningen inom VGR har inget att erinra mot vidare exploatering inom ramen för exploateringsområdet.

Referenser

Litteratur

Palm, David (red.) (1963). *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 8 Ortnamnen i Orusts västra härad.* Göteborg: Dialekt- och ortnamnsarkivet

Otryckta källor

Historiska kartor från Lantmäteriet

N80-10:1	1786	Bua nr 1-2	Storskifte
N80-31:1	1791	Korsgård nr 1	Storskifte
N80-30:1	1792	Kila nr 1	Storskifte på inägor
14-mor-90	1792		Storskifte
N80-10:3	1806	Bua nr 1-2	Storskifte
N80-30:3	1812	Kila nr 1	
N80-10:5	1812	Bua nr 1-2	Storskifte på utmark/utägor
N80-31:2	1813	Korsgård nr 1	Storskifte på utmark/utägor
14-mor-248	1847-12-15		Laga skifte
14-mor-328	1856-12-22		Laga skifte
14-mor-336a	1858-09-18		Laga skifte

Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister (RAÄ KMR). [2023-11-09]

Sveriges geologiska undersökning (SGU) [2023-11-09]

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst dnr:	431-33454-2023
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Orust
Socken:	Morlanda
Fastighet:	Morlanda-Bua 2:26 m. fl.
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM
Uppdragsgivare:	Flatöns VA-förening
Ansvarig institution:	Kulturförvaltningen inom VGR
Projektledare:	Astrid Lennblad
Fältpersonal:	Anna Beckman, Philip Blomqvist, Anton Lazarides och Jakob Wahlström
Fältarbetstid:	1 dag inventering, 3 dagar sökschaktning
Fälttimmar:	64
Arkiv:	Regionarkivet, Vänersborg.
Fynd:	Inga fynd

Bilagor

Bilaga 1 *Schaktlista*

Bilaga 1 *Schaktlista*

Schakt	Signatur	Längd (m)	Bredd (m)	Matjordsdjup (m)	Beskrivning	Alvmaterial	Area (m²)
1	pb	3	1,2			Lera	
2	pb	3	1,2	0,4		Silt	3,729
3	pb	3	1,2	0,4		Lera	3,050
4		3	1,2	0,4		Lera	3,530
5	AL	3	1,2	0,3		Silt	3,439
6	pb	3	1,2	0,35	fylls med vatten	Silt	2,900
7		3	1,2	0,3		Silt	3,378
8		3	1,2	0,3		Silt	2,829
9		3	1,2	0,2		Silt	2,711
10	pb	35	1,2	0,35		Lera	1,780
11	pb	3	1,2	0,4		Lera	3,584
12	pb	3	1,2	0,45	blött	Lera	3,391
13		3	1,2	0,4	modern nedgräv-ning	Silt	3,929
14		3	1,2	0,3		Silt	3,805
15		3	1,2	0,3		Silt	3,820
16		3	1,2	0,3		Lera	2,544
17	pb	3	1,2	0,4		Silt	3,396
18	pb	3	1,2	0,4		Lera	3,402
19	pb	3	1,2	0,4		Lera	3,688
20		3	1,2	0,3		Silt	3,293
21		3	1,2	0,3		Silt	2,852
22		3	1,2	0,25		Lera	3,747
23		3	1,2	0,35		Lera	3,043
24		3	1,2	0,3		Silt	3,561
25		3	1,2	0,3		Silt	3,815
26		3	1,2	0,4		Silt	3,968
27		3	1,2	0,2		Lera	1,006
28		3	1,2	0,3		Silt	4,288
29		3	1,2	0,3		Silt	3,118
30		3	1,2	0,2		Silt	3,321
31		3	1,2	0,2		Silt	3,811
32	pb	3	1,2	0,25		Silt	3,949
33	pb	3	1,2	0,25		Silt	4,452

34	pb	3	1,2	0,2		Lera	3,686
35		3	1,2	0,3		Silt	3,421
36		3	1,2	0,25		Silt	3,161
37		3	1,2	0,2		Berg	2,232
38		3	1,2	0,3		Silt	3,006
39		3	1,2	0,2		Lera	3,398
40		3	1,2	0,2		Silt	2,797
41		3	1,2	0,2		Silt	2,614
42		3	1,2	0,3		Silt	2,776
43		3	1,2	0,2		Silt	2,993
44		3	1,2	0,2		Silt	2,491
45		3	1,2	0,3		Silt	3,794
46		3	1,2	0,3		Silt	3,856
47	pb	3,5	1,2	0,3		Silt	3,894
48	pb	3	1,2	0,25		Silt	3,177
49		3	1,2	0,3		Silt	2,974
50	pb	3,5	1,2	0,2		Silt	3,158
51	pb	3,5	1,2	0,2		Silt	1,538
52		3	1,2	0,4		Silt	3,321
53		3	1,2	0,3		Silt	2,782
54	pb	3,5	1,2	0,4		Lera	3,404
55	pb	3,5	1,2	0,25		Silt	3,508
56		3	1,2	0,35		SILT	3,965
57	pb	3	1,2	0,25		Silt	2,982
58	pb	6	1,2	0,25		Berg	6,762
59	pb	3	1,2	0,25	Berg i dagen	Berg	2,744
60	pb	3	1,2	0,35		Silt	3,797
61		3	1,2	0,35		Berg	3,240